

Ľudové umenie baníkov v zbierke Slovenského banského múzea

Zuzana Denková

Mgr. Zuzana Denková, PhD.
Slovak Mining Museum
Kammerhofská 2
969 01 Banská Štiavnica
Slovakia
e-mail: etnolog@muzeumbs.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2019, 7:2:137-151

Miners' Folk Art in the Collections of Slovak Mining Museum

The article presents artifacts of folk mining art in the collections of Slovak Mining Museum in Banská Štiavnica, such as sculptures of miners in home altars and nativity scenes, models of mines hidden in bottles, or models of the town's architectural landmarks. We can further find there sacral folk oil paintings with mining motifs, or utility objects decorated with mining motifs like wall clocks, plates, jugs, walking sticks. The article also describes the most famous creators of folk mining art, the most used materials and basic production techniques.

Keywords: folk art, miners, votive statues, mines in a bottle, nativity scenes, Jozef Červeň

Úvod

Baníctvo podnecovalo vytváranie špecifických hodnôt, ktoré majú svoje trvalé miesto nielen v slovenskej, ale aj v európskej ľudovej kultúre. V baníckych lokalitách dochádzalo k dlhotrvajúcim kontaktom medzi etnickými skupinami. Jednotlivé banícke strediská menili svoju tvár v závislosti od historického vývoja, prírodných podmienok, sociálnej skladby, religiozity. Silný vplyv na banské mestá mali aj okolité poľnohospodárske obce a ich kultúra. Na vývoj vplývali obdobia stagnácie baníctva nútiace k hľadaniu alternatívnej obživy. Produkty takýchto vedľajších zamestnaní (napríklad rezbárstvo, čipkárstvo) prerástli časom do umenia.

Výskumu ľudového umenia baníkov sa na Slovensku venovala najmä etnologička Ester Plicková. Podľa nej žili baníci v dichotómii dvoch svetov. Sveta štôlní a šácht bez slnka a zelene, v ktorom strávili väčšinu dňa, a krásnej živej prírody v okolí ich obydľí. Podľa E. Plickovej sa práve toto kontrastné pôsobenie najviac odrazilo v ich umeleckej tvorbe.¹ Uznávaná etnologička tiež poukazovala na poznanie základného materiálu výtvarnej tvorby baníkov – dreva, s ktorým prichádzali denne do kontaktu. Vo svojich dielach radi používali aj iný dôverne známy materiál, a to nerasty. Spomenúť možno galenit, pyrit, chalkopyrit, sfalerit, ametyst alebo citrín.

Baníci sa dominantne venovali najmä rezbárstvu. Ústredným motívom sa stala postava baníka a jeho práca. Baníkov stvárňovali v podobe dekoratívnych predmetov, ktoré sa objavovali v ich domácnostiach vo forme sošiek v domácich oltárikoch, ako súčasť modelov baní alebo betlehemov. Baníci sa spočiatku venovali rezbárstvu ako záľube, neskôr sa stalo dôležitým doplnkovým zamestnaním a riešením zlej sociálnej situácie baníckych rodín v časoch stagnácie baníctva.²

¹ PLICKOVÁ, Ester. Baníctvo. In: BOTÍK, Ján (ed.). *Hont*. Banská Bystrica : Osveta, 1988, s. 119-137.

² DENKOVÁ, Zuzana. Doplnkové zamestnania baníkov v časoch stagnácie baníctva (s akcentom na rezbársku produkciu). In: GÉCZYOVÁ, Iveta (ed.): *Domáca výroba a doplnkové zamestnania v kultúrno-spoločenských súvislostiach (vo vzťahu k múzejným zbierkam)*. Etnológ a múzeum, zv. XVIII. Prievidza : Hornonitrianske múzeum, 2014, s. 78-91.

Najsilnejším centrom banického rezbárstva sa od konca 18. storočia stala oblasť Banskej Štiavnice.³ V snahe podchytiť ľudové rezbárstvo bola koncom 19. storočia založená v Štiavnických Baniach rezbárska škola.⁴ Tento štátny zásah mal dopomôcť baníkom k vedľajšej zárobkovej činnosti. Baníci (najmä banskí učni) sa učili základy rezbárskej techniky a vyrábali nielen umelecké predmety, ale aj predmety dennej potreby a hračky. Na druhej strane škola potierala individuálny výtvarný prejav kladením dôrazu na realistické stvárnenie motívov, čo viedlo k postupnej nivelizácii banického rezbárskeho umenia.⁵

Príspevok približuje kolekciu ľudového banického umenia z rôznych lokalít stredoslovenskej banskej oblasti v zbierke Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici (ďalej SBM): bane vo fľaši, pohyblivé modely baní, olejomaľby, sošky aušusníkov, betlehemy či maľované salaše, ktoré múzeum získavalo v rámci akvizícií od 20. rokov 20. storočia. Kolekcia banického ľudového umenia svojou štruktúrou i počtom patrí medzi významné kolekcie v slovenskom i stredoeurópskom kontexte a spoločne so zbierkovými kolekciami najmä maďarských, poľských, nemeckých, rakúskych, českých, ale aj ďalších európskych múzeí prispieva k hlbšiemu poznaniu európskeho banického umenia. Syntetizujúci pohľad na fenomén banického ľudového umenia v medzinárodnom kontexte však chýba.

Plastiky baníkov z dreva

Obr. 1: Ján Šulc: Adorujúci aušusníci, drevo, polychrómia, 1. polovica 20. storočia, Štefultov. Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Základným produktom rezbárskej práce baníkov boli votívne plastiky, ktoré sa ešte v prvej polovici 20. storočia bežne objavovali v domových nikách, domácich oltárikoch, prístenných kaplnkách, kostoloch, cachovniach alebo vo výklenkoch pri portáloch štôlní. Plastiky zobrazovali Pannu Máriu, Ježiša Krista, banických patrónov a iných svätcov. Špecifikom banického ľudového umenia boli sošky baníkov, tzv. adorujúcich aušusníkov. Aušusníci tvorili priestorové kompozície so svätcom, ktorému sekundovali, držiac v rukách drevené svietniky. Baníci ich zobrazovali najmä ako osvetľovačov liturgických obradov, lebo si ich tak pamätali. Aušusnícka tradícia bola v minulosti významným kultúrno-historickým špecifikom montánných lokalít Slovenska. Nemecké slovo *Ausschuss* (výbor) naznačuje, že išlo o členov banického výboru, neskôr bratstva. Aušusníka v niektorých banických lokalitách nazývali *faciger*, z nemeckého *eine Fackel tragend*, čiže nosič fakle.⁶

V zbierke SBM opatrujeme 58 plastík aušusníkov (28 párov). Ich výroba sa v ľudovom prostredí rozšírila v 19. storočí, väčšina pochádza z druhej polovice 19. a prvej tretiny 20. storočia. Autormi plastík, ako píše Rút Lichnerová, boli neznámi autori zo Štiavnických

³ PLICKOVÁ, Ester. Motívy banickej práce vo výtvarnom prejave baníkov (Montánná oblasť Banskej Štiavnice). In: *Slovenský národopis*, roč. 21, 1973, č. 1, s. 3-22.

⁴ TREPKOVÁ, Zuzana. Rezbárska dielňa v Piargu. In: *Vlastivedný časopis*, roč. 19, 1970, č. 4, s. 186-189; Tá istá. Učebná dielňa na spracovanie dreva v Banskej Štiavnici. In: *Tamže*, roč. 20, 1971, č. 4, s. 28-31.

⁵ PLICKOVÁ, ref. 3, s. 8.

⁶ DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta. Minulosť a súčasnosť aušusníckej tradície. In: *Etnologické rozpravy*, roč. 20, 2013, č. 1-2, s. 120-137; DENKOVÁ, Zuzana. Aušusníci na prahu 21. storočia (premeny významného fenoménu banickej kultúry). HARVAN, Daniel (ed.): *Zborník prednášok z 13. Erbe sympózia*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2015, s. 146-156; RAMMINGER, Johann. Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Lateinischen von Petrarca bis 1700. Neulatein. [Online] 2007. [Dátum: 5. marec 2013.] www.neulatein.de/words/2/009750.htm.

Baní, Hodruše-Hámrov, Štefultova, Banskej Štiavnice a Novej Bane.⁷ Vďaka poznámke v dokumentácii poznáme priezvisko jedného výrobcu – baníka Neuschla zo Štiavnických Baní. Podľa charakteru rezby sa mu dá pripísať autorstvo dvoch aušusníckych párov. Pri ďalších troch pároch je predpoklad, že vznikli v rezbárskej dielni Jána Šulca zo Štefultova. Totožný spôsob rezby vykazujú i ďalšie štyri páry, a teda môžu pochádzať z rúk jedného autora. Podľa analýzy kolekcie môžeme predpokladať, že len v Banskej Štiavnici a okolí pracovalo okolo 20 ľudových rezbárov. V kolekciu plastík sa nachádza i jeden mohutný doskový pár aušusníkov, ktorý sa pravdepodobne počas slávností (napríklad baníckej ofery) vykladal pred vchod štólne v Hodruši-Hámroch. Súčasťou inštalácie bolo i Božie oko, ktoré sa umiestňovalo do stredu nad portál.

Rezbársku techniku a maľovanie zvládali ľudoví výrobcovia na rozličnej úrovni. Objavujeme disproporčné plastiky bez detailov i precízne diela. Nebolo výnimočné, že plastiku vyrobil rezbár, ale pomaľoval si ju majiteľ, prípadne boli baníci, ktorí rezali a dielka posúvali iným, ktorí len maľovali.

Plastiky sú odeté v bielom saku prepásanom ošliadrom, v červených nohaviciach a obuté majú čižmy. Stojáci aušusníci majú na hlave zelenú čiapku (lodičku alebo vyššiu oválnu čiapku), kľachiaci ju nemajú na hlave, ale zloženú na kolene alebo zemi. Ruky majú sošky biele, autori tým stvárňovali ich zahaľovanie do rukavíc, odpozorované z reálneho života. Základnou rekvizitou sošiek je svietnik. Zvyčajne vo forme jednoduchého dreveného držadla s ohrádkou – v reálnom živote zachytávajúcou stekajúci vosk, v ktorej strede sa vyníma kovový hrot na sviečku. Len výnimočne držia sošky v rukách aj niečo iné, napríklad banícky fokoš, kahanec, sekeru alebo drevené korýtka na rudu. Pre stabilitu sú všetky postavy umiestnené na drevenom podstavci.⁸

Modely baní

Obr. 2: Jozef Červeň: Pohyblivý model bane, 1910 – 1920, Banská Štiavnica
Foto: L. Lužina, zbierka SBM

Modely baní patria medzi klenoty ľudového výtvarného umenia. Stvárňovali to, čo bolo baníkom dôverne známe, ich prácu a životný priestor. Modely baní sa začali vyrábať medzi rokmi 1900 až 1940⁹ a vyrábali sa vo forme vkladáčiek do fliaš alebo modelov na podložke, z ktorých bolo niekoľko aj pohyblivých.

Modely baní na podložke sa vyrábali z lepenky, zdobili sa úlomkami nerastov a medzery medzi prvkami architektúry sa vyplňali machom. Zachovali sa veľké i malé diela, základom každého z nich sú štólne, šachty a baníci. Ako píše E. Plicková, vo veľkých modeloch môžeme objavovať bankú techniku a bankú prácu v jej novších, aj starších formách, od stredoveku až po koniec 19. a začiatok 20. storočia.¹⁰ Vo veľkých modeloch je banká práca zobrazená v horizontoch (obzoroch). Na najvyššom poschodí zvyčajne povrchové banké budovy (huty, gáple, klopačky), stromy a kríže. Na nižších poschodiach rozoznávame podzemné

⁷ LICHNEROVÁ, Rút. Banícke ľudové umenie v zbierkach Slovenského banského múzea. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 16, 1993, s. 203-208.

⁸ DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta. Nezabudnutí aušusníci. Banská Štiavnica : s. n., 2013, 80 s.

⁹ PLICKOVÁ, ref. 3, s. 9.

¹⁰ Tamže, s. 3-22.

práce, ako spúšťanie baníka pomocou rumpálu (pričom baník sedí na koženom sedadle – tzv. knechte), dobývanie rudy, prácu s kladivom a železkom, respektíve s klinom a kladivom, vyberanie a vyklepávanie rudy. Nechýba transport rudy v huntach. Môžeme pozorovať čerpadlá na vodu, tesárske práce na výdrevách, štólne, šachty, kliecky a rebríky, ktoré spájajú jednotlivé poschodia. Baníci majú často v rukách kahance.

Vrcholom tvorby veľkých modelov sú kompozície Jozefa Červeňa, v ktorých sa baníci pri otáčaní kľuky pohybujú.¹¹ Na vrchnom poschodí jedného takéhoto modelu vidíme banské budovy, ako banskú klopačku s baníkom, Ukrižovanie, konský gápel, baníka s huntom pri výklopníku, z ktorého putuje ruda do stupy poháňanej vodným náhonom. Pod vrchným horizontom zas vidíme podzemné práce: spúšťanie baníka na knechte, dobývanie a transport rudy, tesárske práce, čerpanie vody, štólne, šachty s klieckami i rebríky spájajúce obzory. Voľné plochy sú vyplnené minerálmi, minerálnou drťou a machom. Baníci sú odetí v aušusníckom odeve. V modeli objavujeme aj pestrofarebne odetých banských škriatkov –permoníkov. Na stupe, gápli i portáli štólne je značenie výrazným baníckym znakom.

Jozef Červeň (1861 – 1932) bol asi najplodnejším autorom baníckej ľudovej rezby prvej polovice 20. storočia. Jeho práce pochádzajú od začiatku 20. storočia až do začiatku 30. rokov, aj keď, vraj, podľa jeho spomienok, ktoré publikoval E. Klementis, začal vyrezávať už ako desaťročný. Pracoval v bani, po deviatich rokoch a mnohých úrazoch však musel prácu zanechať. V snahe uživiť početnú rodinu hľadal náhradné zamestnanie, ktorým sa stala práve ľudová rezba.¹² Mnohé nesignované diela v zbierkach múzeí dnes prisudzujeme práve J. Červeňovi. Tvoril aj Jozefov brat Štefan, neskôr, v 70. – 80. rokoch, aj dcéra Terézia Šimonová a syn Vojtech.

Obr. 3: Jozef Červeň: Štôlna (spomienkový predmet), 1910 – 1930, Banská Štiavnica. Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Obr. 4: Štefan Pivarčí: Popoľník (spomienkový predmet), polovica 20. storočia, Štefultov. Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Baníci vyrábali aj menšie modely, ktoré tvorí jedna štôlna a dve – tri postavičky baníkov. Vyrábali ich ako spomienkové predmety najmä J. Červeň. Pokračovateľom tradície bol v druhej polovici 20. storočia rezbár a banský merač Štefan Pivarčí (1915 – 1989) zo Štefultova, ktorý sa spočiatku venoval, ako píše E. Lovásová, najmä sakrálnej tvorbe a neskôr reliéfnym obrazom s motívmi banských prác. Vyhotovoval však i množstvo spomienkových predmetov na objednávky štátnych inštitúcií pri príležitosti osláv alebo výstav.¹³ V nich obohatil drevo, ako

¹¹ PLICKOVÁ, ref. 3, s. 10.

¹² KLEMENTIS, Eugen. Štiavnický rezbár Jozef Červeň. In: *Sborník Slovenského národného múzea*, roč. 55, 1961, s. 93-98.

¹³ LOVÁSOVÁ, Eva. Rezbár Štefan Pivarčí z Banskej Štiavnice. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 18, 1997, s. 197-209.

svoj základný materiál, o štiavnické minerály, ktorými napríklad dekoroval kompozíciu okolo popolníka so štôlnou s baníkom tlačiacim hunt, ktorá je súčasťou zbierky SBM.

Bane vo fľaši

Obr. 5: *Johannes Zinkraut: Baňa vo fľaši (detail), 1762, Banská Štiavnica. Foto: L. Lužina, zbierka SBM*

Bane vo fľaši patria do širšej skupiny vkladáčiek do fliaš, ktoré vo všeobecnosti delíme na profánne a sakrálne. Všeobecným pomenovaním pre tento druh umenia sú najmä v zahraničnej literatúre Fľaše trpezlivosti (Geduldflasche, Türemüveg). V zbierke SBM je zachovaných 21 banických fliaš. Okrem nich uchovávame aj niekoľko sakrálnych vkladáčiek s motívom Ukrižovania, Kalvárie či Narodenia. Profánne nebanické fľaše, ako lode, zvieratá vo fľašiach a podobne, sa v našej zbierke nenachádzajú. Fľaše rôznych výrobcov sa od seba líšia najmä stvárnením oporných stĺpikov (každý autor mal svoj spôsob) a tiež počtom poschodí (zvyčajne však ide o dvoj- a trojposchodové fľaše).

Čo všetky diela spája, je odev baníkov, ktorý je prevažne aušusnícky.

Najstaršou baňou vo fľaši v zbierke múzea je dielo Johanna Zinkrauta z roku 1762. Je to jedinečný zbierkový predmet, ktorý sa na Slovensku v iných múzeách nenachádza a v Európe, podľa štúdie E. Lovásovej, existujú iba ďalšie dve, jedna v súkromnej zbierke v Hamburgu a jedna v múzeu v Šoproni.¹⁴ J. Zinkraut pochádzal z Banskej Štiavnice a spolu s G. Blahom a J. Schmidtom patrili medzi známych ľudových umelcov 18. storočia. Zinkrautova fľaša je trojposchodová, vyrobená z lipového dreva, minerálov, drôtu a ako spojivo je využitý glej.¹⁵ Podľa triedenia P. Hubera a O. Fitzu¹⁶ ide o fľašu typu A2 tvorenú drevenými nosnými piliermi kruhového prierezu, povrchovo upravenými polychrómiou červenej farby a posypanými minerálnou drvinou. Plastiky sú menšie ako vo fľašiach mladšieho dátá, majú v priemere 5 cm.¹⁷

Na prvom poschodí Zinkrautovej fľaše sú znázornené práce na dobývaní („dobývke“) s kladivom a železkom, či doprava rúbaniny v banských vozíkoch – huntach. Na strednom poschodí vidíme baníkov pracujúcich pri rumpáli a hutníkov v zelených klobúkoch pri taviacej peci. Na prácu dozerajú banskí dozorcovia. Na najvyššom poschodí zasadať komorskí grófi v bielych parochniach a zlato vyšívajúcich kabátcoch.

Väčšina ostatných baní vo fľaši vyšla z rúk už spomínaného J. Červeňa a členov jeho rodiny (T. Šimonovej, V. Červeňa). Jeho fľaše sú najmä trojpodlažné s kostrou tvorenou drevenými nosnými piliermi kruhového prierezu, povrchovo upravenými polychrómiou a posypanými minerálnou drvinou. Podlažia spájajú rebríky. Na prvom poschodí je zvyčajne inscenované dobývanie, baníci v aušusníckom odevu s kladivami a železkami, huntíky plné rúbaniny a baníci spúšťajúci sa na knechte. Na druhom poschodí sa nachádza rumpál, stavenie výdrevy alebo banský dozorca s banským poriadkom. Aj v Červeňových fľašiach sú na najvyššom poschodí umiestnené povrchové budovy a zeleň.

Vďaka biografickému portrétu J. Červeňa od E. Klementisa poznáme spôsob výroby fliaš. J. Červeň najprv vyrezával telá plastík bez rúk, neskôr dorábal ruky, ktoré k trupu priliepal

¹⁴ LOVÁSOVÁ, Eva. Baňa vo fľaši z roku 1762 v zbierkach Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 19, 2003, s. 129-133.

¹⁵ Tamže, s. 130.

¹⁶ FITZ, Otto. – HUBER, Peter. *Bergmännische Geduldflaschen*. Wien : s. n., 1995.

¹⁷ LOVÁSOVÁ, ref. 14, s. 131.

Obr. 6: Jozef Červeň: *Baňa vo fľaši*, 1920 – 1929, Banská Štiavnica. Foto: L. Lužina, zbierka SBM

Obr. 7: Terézia Šimonová: *Baňa vo fľaši*, 1973, Banská Štiavnica. Foto K. Patschová, zbierka SBM

pomocou gleja. Následne zhotovoval ostatné prvky kompozície vrátane uzavieracej zátky so zátkovým krížom. Plastiky maľoval až nakoniec. Takto pripravené časti pomocou pinzety, drôtikov a tenkých klieštikov vkladal do fliaš. Najprv kostru s opornými stĺpikmi, ktoré naglejil a posypal prachom galenitu zmiešaného s pyritom a chalkopyritom. Potom rozmiestňoval plastiky a ostatné časti kompozície. Fľašu uzavrel zátkou tak, že najprv vložil na špagáte zavesený uzavierací zátkový kríž, špagát pretiahol cez prevrätanú zátku a kríž pritiahol tak, aby sa zátko nedala vytiahnuť. Potom do dierky zastrčil drevený klinček, aby sa špagát neuvoľnil. Povrch zátky zaglejoval a dierku zaretušoval prachom galenitu.¹⁸

Modely architektonických dominánt

Ozdobou zbierky SBM sú okrem modelov baní aj modely architektonických dominánt mesta Banská Štiavnica pochádzajúce z prvej polovice 20. storočia. Zachovalo sa niekoľko modelov Kalvárie, dva modely Nového zámku, model Piarskej brány, banskej Klopačky i oltára z neznámeho kostola.

Najviac zobrazovanou dominantou v dielach miestnych ľudových umelcov bola Kalvária. J. Červeň vytvoril medzi rokmi 1910 – 1920 jej menšie modely z lepenky, papiera, machu a minerálov, ktoré prekryval sklenenou skrinkou pripomínajúcou štôľňu s murovaným portálom. Okrem kaplniek, kostolov a členitého terénu v nich objavujeme aj aušusníkov.

Obr. 8: Štefan Černák: *Model Kalvárie*, 40. – 50. roky 20. storočia, Banská Štiavnica. Foto: L. Lužina, zbierka SBM

¹⁸ KLEMENTIS, ref. 12, s. 96.

SBM sa hrdí mohutným modelom Kalvárie s dĺžkou 162 cm a výškou 111 cm. Model je vyrobený z dreva, papiera a minerálov a autorstvo prisudzujeme Štefanovi Černákovi z Banskej Štiavnice. Ten podľa údajov v prvostupňovej dokumentácii vytvoril aj ďalšie dve umelecky i remeselne vydarené diela. Prvým je 102 cm dlhý a 63 cm vysoký model Píarskej brány, ktorý bol, podľa zachovaného papierového štítka, súčasťou výstavy Slovenskej ľudovej umeleckej tvorivosti v meste. Model Píarskej brány bol pravdepodobne zhotovený v 50. rokoch 20. storočia. Vytvoril tiež o niečo menší, ale stále pomerne mohutný model Nového zámku. O umeleckom statuse Štefan Černáka svedčí akvizícia Múzea vo Svätom Antone, ktoré vlastní jeho slovenský dvojkríž z minerálov. Spomienkový predmet bol narodeninovým darom Ferdinandovi Coburgovi pri príležitosti jeho 83. narodenín. Venoval mu ho v roku 1944 divadelný krúžok Andreja Trúchleho Sitnianskeho vo Sv. Antone. Zhotovenie daru pre F. Coburga bola pre autora pocta a táto skutočnosť naznačuje, že muselo ísť o uznávaného rezbára.¹⁹

Model Nového zámku vyrobila okolo roku 1970 aj Terézia Šimonová. Remeselne jednoduché dielo zobrazuje nielen historický objekt, ale aj partiu aušusníkov, ktorí sedia pri stole a hrajú sa karty. Vzácnu akvizíciou v zbierke múzea je mohutný model hlavného oltára kostola, zobrazujúci sviatočnú svätú omšu, ktorú pomáhajú vysluhovať aušusníci. Model neznámeho autora z Hodruše-Hámrov bol vytvorený v prvej tretine 20. storočia.

Rovnako zaujímavým solitérom v zbierke je aj drevený maľovaný banický kolotoč z Kremnických Baní, ktorý získalo múzeum v roku 1936. Je to práca neznámeho autora z prvej polovice 19. storočia. Na drevenom kolese je 11 plastík znázorňujúcich banskú prácu od dolovania v podzemí, cez úpravníctvo až po odovzdávanie kovu banskému úradníkovi. Plastiky baníkov sú podobne ako v predchádzajúcich dielach oblečené v uhorskom aušusníckom odevu. V spodnej časti je kolotoč dekorovaný banickým a uhorským znakom. Keďže je na jeho vrchu hák na zavesenie, domnievame sa, že mohol slúžiť ako svietnik.

Obr. 9: *Neznámy autor: Model oltára, 1. tretina 20. storočia, Hodruša-Hámre. Foto: L. Lužina, zbierka SBM*
Obr. 10: *Neznámy autor: Banický kolotoč, 1820, Kremnické Bane. Foto: K. Patschová, zbierka SBM*

¹⁹ Vo výročnej správe Štátnej priemyselnej školy v Banskej Štiavnici (Odbornej školy na spracovanie dreva) za školský rok 1946/1947 sa nachádza záznam o študentovi 1. ročníka rezbárskeho oddelenia Štefanovi Černákovi.

Betlehemárstvo

Obr. 11: Ján Šulc: *Banícky betlehem*, 1960, Štefultov.
Foto: L. Lužina, zbierka SBM

rokov staré. Na prekrytie prednej hrany dosky sa v Banskej Štiavnici a okolí vyvinula výroba maľovaných salašov ako ďalšieho špecifika baníckej ľudovej kultúry.

Práve vďaka baníkom sa stala Banská Štiavnica spolu s okolitými baníckymi obcami centrom slovenského betlehemárstva. Plastiky sa vyrezávali z lipového dreva a povrchovo upravovali polychrómiou. Tematicky sa v betlehemoch znázorňoval biblický príbeh Kristovho narodenia. V baníckom prostredí dopĺňali ľudoví výrobcovia klasický vianočný výjav postavami baníkov, aušusníkov, permoníkov, Svätú rodinu umiestňovali do štólne a podobne.

V zbierke SBM máme približne 40 betlehemských súborov. Štvrtina z nich bola zhotovená v Banskej Štiavnici, niekoľkými kusmi sú zastúpené obce Horná Roveň, Banský Studenec, Hodruša-Hámre, Banská Belá, Vyhne, Svätý Anton, Štefultov, Špania Dolina a Štiavnické Bane. Najstarší betlehem pochádza z polovice 19. storočia, jeho autora však nepoznáme. Koncom 19. storočia boli vyrobené betlehemské figúrky Štefana Horáka zo Štefultova, ktorý kombinoval drevo s textilom. Z rovnakého obdobia pochádza i drevený betlehem Ignáca Gráča z baníckej osady Banky.²⁰ Z prvej polovice 20. storočia máme betlehem Ondreja Zorvana z Banského Studenca, Jozefa a Štefana Červeňovcov z Banskej Štiavnice a Jána Macka zo Svätého Antona, ktorého betlehem so štôľňou namiesto maštal'ky je i elektrifikovaný. Osobnosťou tohto obdobia bol profesionálny rezbár Ján Šulc a jeho štefultovská dielňa, ktorá významne ovplyvnila rezbárstvo v lokalite. V období socializmu betlehemárstvo stagnovalo, po roku 1989 začalo tvoriť niekoľko ľudových umelcov. Spomenúť možno Milana Gazdika z Banskej Belej, Rastislava Henčela z Hornej Rovne, Vladimíra Drexlera zo Štiavnických Baní alebo Tibora Chovanca z Banskej Štiavnice.

Umelecký rezbár Ján Šulc (1894 – 1974) vyrástol, podľa štúdie E. Lovásovej, v rezbárskej dielni v Štiavnických Baniach pod vedením Jozefa Krauseho (ktorý viedol dielňu medzi rokmi 1919 – 1934). Ján Šulc v dielni pracoval aj po vyučení. V roku 1923 sa osamostatnil a založil si vlastnú živnosť orientovanú na sochársky priemysel a výstavbu oltárov. Jeho dielňa

Obr. 12: Tibor Chovanec: *Betlehem*, 2000, Banská Štiavnica.
Foto: K. Patschová, zbierka SBM

²⁰ LOVÁSOVÁ, Eva. *Drevené vyrezávané betlehemy z Banskej Štiavnice*. Szeged : s. n., 2003, 50 s.

v Štefultove vyrábala aj drevené maľované betlehemy. V roku 1943 založil firmu Folklor a viac sa venoval výrobe hračiek. V období znárodňovania bola jeho dielňa zrušená a až do odchodu do dôchodku pracoval v priemyselnom podniku v Banskej Štiavnici. Vo voľnom čase sa však naďalej venoval výrobe betlehemov.²¹ Aj vďaka tomu zaznamenalo múzeum v roku 1960 pozoruhodnú akvizíciu, keď získalo jeho monumentálny betlehem s majestátnymi plastikami a orientálnou architektúrou s dĺžkou takmer tri metre, doplnenou výjavmi z baníckeho života i zo života slovenskej dediny.

Pre chudobnejšie rodiny zhotovovali baníci papierové maľované betlehemy. Jednotlivé figúrky boli nalepené na drevenej doštičke alebo lepenke a vystavovali sa tak, že sa zapichovali do machu. Z tvorcov 19. storočia treba spomenúť baníka Trubana z Vyhní, Jána Schindlera z Banskej Štiavnice a Jána Kocha z Banskej Hodruše, z prvej polovice 20. storočia zase baníka Plevu z Banskej Belej a Štefana Knoppa zo Španej Doliny. Doma vyrábané papierové betlehemy boli v druhej polovici 20. storočia nahradené lacnejšími tlačеныmi betlehemami továrenskej výroby.

Obr. č. 13: Štefan Knopp: *Banický betlehem*, 1921, Špania Dolina. Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Obr. č. 14: ?. Štrba: *Papierový betlehem*, 1900 – 1910, Ilija. Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Maľované salaše

Obr. 15: Vojtech Krabulec: *Maľovaný salaš (detail)*, 1876, Štiavnické Bane. Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Maľované salaše sú pod názvom betlehemskej prospekty, pozadia či krajiny známe v celej Európe. V Rakúsku, Nemecku, Česku i Taliansku sa inštalovali za rozložený betlehem a tvorili jeho kulisy. Betlehem sa potom rozkladal tak, že rešpektoval namaľovanú scénu. Na jednu stranu sa rozložilo mesto a na druhú motívy dediny. Podľa spomienok baníkov tvoril salaš v ich domácnostiach popredie betlehemu a prekryval hranu dosky, na ktorej bol betlehem rozložený. V zbierke SBM uchováваме okolo 150 salašov. Ich výroba nemá na Slovensku obdobu. Výskumu tejto tradície sa venovala najmä E. Plicková.²²

²¹ LOVÁSOVÁ, Eva. Rezbár Ján Šulc z Banskej Štiavnice. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 17, 1995, s. 147-161.

²² PLICKOVÁ, Ester. Maľované salaše – špecifický prejav ľudovej maliarskej tvorby v severnom Hontě. In: *Slovenský národopis*, 26, 1978, č. 3, s. 452-469.

Maľované salaše sa vo vianočnom období rozkladali nielen v domácnostiach, ale aj v prostredí banských prevádzok, napríklad pri ťažných strojoch alebo vo výklenkoch štôlní. Sú to dva až tri metre dlhé papierové pásy (20 – 30 centimetrov široké), pomalované výjavmi z pastierskeho života, niektoré obohatené o banícke prvky. Nachádzame v nich motívy krajiny, architektúry, ľudí, zvierat. Na jednom prospekte sa pohybuje 20 – 30 ľudských postáv a 50 až 100 zvieracích figúr. Nechýbajú kopce, košiare, koliby a typické činnosti zo života pastierov ako pasenie, dojenie, výroba mliečnych produktov. Súčasťou kompozície sú aj muzikanti a zvyčajne salaš na jednej strane otvára a na druhej zatvára obrovský gajdoš či fujarista opretý o strom. Medzi rokmi 1890 – 1950 pôsobilo v meste a okolí okolo 60 autorov. Okrem štyroch z nich boli podľa Plickovej všetci svojou profesiou baníci.²³ Najznámejším bol Jozef Daubner zo Štiavnických Baní, ktorý takto hovoril o svojej vášni: „*Bolo nás viac, takých babrošou. Len abi bolo na liter špiritusu na pálenku, tak ot Všetech svetích sme začali robiť, abi do Vianoc bolo hotové. Ach, v lete nie, to i kebi najkrajšia žena pri mne sedela, salaš bi som nerobiu.*“²⁴ Štefan Kirschner salaše popisuje takto: „*Salaš, to už je taká dedina. Tie kopce sa tam porobenie, bača dojí tam tie ouce, bačovka, pejo, vlk ide – uchiť oucu, bača s kejjakom letí za ním, aj pes. Kolkoraži aj koža tam nechibela. A valach. Ten niesou na blave, ten na chrbte oucu a fšelijak. A na kraj dávali vždy takých pobodlných valachov, viete. Pot stromom na pni sedí alebo fujaru mau alebo gajdi, tag abi to vinikalo. To vám tam bolo volačo krásnuo. To bola pasija na to pozrieť.*“²⁵

Z hľadiska technického prevedenia sa postupne od 30. rokov 20. storočia začína viac dbať na zachovanie proporcionality. Hovorí o tom i J. Daubner: „*Raž prišu gu mne sused, abi som mu urobiu novi salaš, takí istí ako on už dáuno mau. To ale už neišlo, lebo tam bou kobút več ako kurín a ouca veča ako valach. Ja som to spraviu potom riadne. Fšetko tam bolo ako veľkost vižaduje. Ešte som tam dau viac trávi, tag mohou si aj pokosiť.*“

Obr. 16: ?. Oswald: Maľovaný salaš (detail), 1. tretina 20. storočia, Štiavnické Bane.

Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Unikátne sú salaše, na ktorých objavujeme aj banícke prvky. Zvyčajne ide o banské budovy, portály štôlní alebo adorujúcich aušusníkov. Vzácnym maľovaným salašom je salaš z Banskej Hodruše, na ktorom sa okrem klasickej zelenej kopcovitej krajiny s pasúcimi ovečkami objavujú dvaja adorujúci aušusníci. Jeden kľáčí pri maštaľke s narodeným Ježiškom a prináša mu dar – hrudu rudy. Neďaleko maštaľky vidíme murovaný portál štôlne. Oproti stojí druhý aušusník, ktorý drží horiacu sviecu. Banícke budovy sa objavujú aj na salaši baníka a propagačného pracovníka závodu Rudné bane Banská Štiavnica Viliama Ladzianskeho zo

Štefultova z roku 1935. Na salaš okrem výjavov zo života pastierov namaľoval budovu šachty, úpravňu i permoníkov ryzujúcich zlato.

²³ Tamže, s. 468.

²⁴ Tamže, s. 454.

²⁵ Tamže, s. 455.

Sakrálne ľudové olejomaľby

Obr. 17: *Neznámy autor: Korunovanie Panny Márie, prelom 19. a 20. storočia, Hodruša-Hámre.*

Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Kostoly a kaplnky zdobili v banských lokalitách ľudové olejomaľby. Okrem centrálneho sakrálneho motívu v nich objavujeme aj banícke prvky. Najčastejším motívom sú adorujúci aušusníci, ktorí nie sú na obrazoch dominantní, ale len dopĺňajú hlavný náboženský motív. Okrem aušusníkov sa na obrazoch objavujú banské budovy a zariadenia (šachtové budovy, gáple, portály štôlní) a typická montánná členitá krajina. Obrazy vytvárali ľudoví umelci pre banské pracoviská, banícke kostoly a kaplnky. Každá šachta mala svojho patróna a jeho podobizeň umiestnená na pracovisku bola prejavom laickej zbožnosti. Najčastejšie je na obrazoch zachytená Panna Mária pri korunovácií alebo ako Immaculata a Pieta. Výber svätcov závisel od šachiet, zachoval sa obraz so sv. Jurajom, sv. Katarínou a sv. Alžbetou.

Väčšina autorov obrazov nám nie je známa, signované sú iba dva obrazy. Autorom jedného je Ignatz Oplušil, pri druhom poznáme iba monogram MB. Najviac zachovaných maliieb pochádza z prvej polovice 19. storočia. Niektoré sú však aj o sto rokov staršie, výnimočne takéto obrazy vznikali ešte v 30. a 40. rokoch 20. storočia.

Obraz *Regnum Marianum* pochádza zo Šachty sv. Štefana v Štefultove. Sv. Štefana odovzdávajúceho kráľovské insígnie Panne Márii dopĺňa zástup ôsmich kľáčiacich aušusníkov. Na ďalšom obraze adorujú aušusníci pri nohách korunovanej Panny Márie. Nechýba portál štôlne, šachtová budova a gápel. Obraz z 19. storočia pochádza z majetku Banskej závodnej rady. Aušusníci kľáčia aj pod ďalším výjavom korunovania Panny Márie z konca 19. storočia. Každý má v ruke kus rudy, jeden aušusník ukazuje rukou na dva plné bančiare²⁶ položené pri nohách. Za aušusníkmi stoja banskí úradníci s kahancami. Okrem korunovanej Panny Márie kompozíciu dotvárajú sv. Ján Nepomucký a sv. Augustín. Immaculata s Ježiškom sa nachádza v centre obrazu neznámeho autora z 18. storočia. Kľania sa jej uhorský aušusník. Maľba pochádza z majetku farského úradu v Banskej Štiavnici a teda pravdepodobne z niektorého z kostolov v meste. Podobný centrálny motív je aj na olejomaľbe na plechu pochádzajúcej zo Svätého Antona. Panne Márii sa kľania baník s korýtkom rudy a na neďalekom portáli štôlne je datovanie 1936. Aušusníci kľáčia pri nohách Panny Márie Šaštínskej s mŕtvym Kristom v náručí (Pieta).

Kľáčiaceho aušusníka vo dvojici s baníkom v čiernej úradníckej uniforme objavujeme na obraze s motívom sv. Kataríny. Pri tomto obraze poznáme jeho autora – Ignatza Oplušila. Obraz namaľovaný na plech v roku 1816 pochádza zo Šachty sv. Kataríny v Štiavnických Baniach. Neďaleko adorujúcich sa nachádza vchod do štôlne, gápel, šachtová budova a svätica má v ruke kus rudy. Ďalšia olejomaľba zo začiatku 19. storočia s motívom sv. Juraja bojujúceho s drakom pochádza z fary v Banskej Belej. Aušusník kľáči pred štôlniou, v kompozícii nad ním

²⁶ Bančiar – podlhovastý košík, v ktorom vynášali z bane rudu. Lokálne výrazy uvádza <https://www.virtualna-banska-stiavnica.sk/virtualna-stiavnica/banskostiavnicke-narecie/slovník>.

kľáči žena, za ktorou sa vypína hrad, možno insitne spracovaný banskoštiavnický Starý zámok. Dvaja uhorskí aušusníci kľáčia pred dvomi štôľňami na maľbe na plechu s motívom sv. Alžbety. Obraz z prelomu 19. a 20. storočia pochádza zo Šachty Alžbeta v Banskej Štiavnici a zobrazuje sv. Alžbetu dávajúcu milodar žobrákovi. V pozadí sú haldy, ťažobné budovy a gáple. Adorujúci aušusník pod krížom pri vchode do štôľne dotvára výjav i na ďalšom obraze, ktorý však nie je sakrálny a zobrazuje gápel a klopačku na Šachte Mária. Obraz je signovaný monogramom MB a na portáli štôľne je datovanie 1937.

Úžitkovo-dekoratívne predmety ozdobené baníckymi motívmi

Obr. 18: Neznámy autor: Hrkáč, prelom 19. – 20. storočia, Pukanec. Foto: K. Patschová, zbierka SBM

Obr. 19: Anton Neuschl: Stojan na kalamár, 2. polovica 20. storočia, Kunešov. Foto: L. Lužina, zbierka SBM

Múzeum uchováva viacero banícky zdobených úžitkovo-dekoratívnych predmetov: stojany na kalamáre, nástenné hodiny, vychádzkové palice, ale aj hlinené džbány, tanier a sošky. Spomenúť možno napríklad stojan na kalamár rezbára Antona Neuschla z Kunešova, ktorý zdobia tri postavy na podstavcoch – permoník s lampášom a sekerou, banský úradník s banskou lampou a aušusník s kahancom. Múzeum uchováva i ďalšie minerálmi zdobené stojany na kalamáre, držiaky na hodinky v tvare papučky, dózy a ťažidlá, dielka, ktoré prisudzujeme najmä J. Červeňovi.

Banícke motívy objavujeme aj na nástenných hodinách, tzv. schwarzwaldkách, ktoré si doma baníci premaľovali sami. V zbierke múzea máme štyri sekundárne zdobené kuchynské hodiny. V archivolte jedných nahradil pôvodný dekor aušusník kľáčiaci pod prícestným krížom neďaleko kaplnky a štôľne. V iných hodinách sa aušusník opiera o banícky fokoš a v ruke zvierá kahanec, kým iný kľáči pod krížom. Jedny hodiny sú také poškodené, že sa výzdobný motív nedá identifikovať.

Obr. 20: Nástenné hodiny, tzv. schwarzwaldky, 19. storočie, Banský Studenec. Foto: K. Patschová, zbierka SBM)

Učupeného kľáčiaceho aušusníka nachádzame na rukoväti vychádzkovej palice z prelomu 19. a 20. storočia. Rozoznať sa dá typický uhorský odev a banícke kladivo a želiezko v náruči. Na sklomaľbe hutného dozorca Jána Daniela z Banskej Štiavnice z druhej polovice 19. storočia adoruje aušusník pod prícestným krížom. Neďaleko je vchod do štólne. Kľáči na pravom kolene a jeho sako má zapínanie na spôsob atily. V oboch rukách drží banícku čiapku, na ktorej nechýba banícky znak.

Na hlinených džbánoch a krčahoch z Pukanca nachádzame postavičky baníkov pri práci, banícky pozdrav i iné nápisy. Podľa insitného prevedenia usudzujeme, že si ich baníci maľovali sami. Na neglazovanom džbáne z Kunešova (z roku 1825) objavujeme dvoch kľáčiacich aušusníkov pred portálom štólne. V rukách držia mosadzné kahance. Ako zbojníci alebo husári vyzerajú aušusníci na hlinenom pukanskom krčahu z roku 1842. Farba odevu zodpovedá aušusníckej uniforme, strih je na spôsob husárskej uniformy. Aušusníci pracujú na dobývaní rudy, v rukách majú banícke kladivo a želiezko a maliar ich aj pomenoval. Jeden sa volá Franco a druhý Michal Vindič, pravdepodobne sú to členovia haviarskej partie. Výjav dopĺňajú huntstosiari (pri jednom napísané Fero s huntom a pri druhom Cigela, meno nečitateľné). Na baníkov dohliada bankský dozorca.

Z obce Štiavnické Bane pochádza pukanský hrkáč na uskladnenie a transport vody s tmavozelenou glazúrou, s maľovaným baníckym znakom a pozdravom *Glúke auf*. Zdobí ho šesťriadkový nápis v slovenčine v znení: „*Ja som banžo zlí, mám vo vačku penazý. Banícki mládenci borká Vaša pícha, odpadli vám sopte na poldruba rýfa. Banícki mládenci zlí novin(?) vás skapali pomie povedali na vás.*“ Súčasťou kolekcie baníckej ľudovej hrnčiny sú dva dekoratívne pukanské taniere, každý jeden na dne ozdobený kľáčiacim aušusníkom. Ich odev však nie je zachytený presne, biele sako a červené nohavice sú doplnené modrou vestou. Obaja však držia horiacu sviecu.

Pukanskí hrnčiarri vyrábali od polovice 19. storočia do prvej tretiny 20. storočia aj plastiky baníkov – aušusníkov, ktoré môžeme považovať za regionálnu zvláštnosť severozápadného Hontu. Plastiky sú insitne modelované i kolorované. V zbierke SBM sa nachádzajú tri páry sošiek a jedna plastika, ktorej „dvojička“ chýba. Všetky kľáčia a v rukách majú bančiar. Oblečení sú v bielom saku, rôznofarebných nohaviciach s lampasmi, ktoré majú prepásané tmavým ošliadrom. Sako zdobia rôznofarebné gombíky. Obuté majú čizmy a na hlavách lodičku s baníckym znakom. Výška plastík sa pohybuje od 14 do 21 cm. Pravdepodobne ide o votívne plastiky, ktoré mohli zdobiť bankské pracoviská, keďže sú vyrobené z trvanlivejšieho materiálu. Ich funkcia a šírka produkcie je však zahalená tajomstvom. Výrobcovia sošiek nie sú známi, do zbierky múzea boli získaní od známeho banskoštiavnického starožitníka Emila Reifa v rokoch 1930 a 1932. Okrem baníkov sa v zbierke nachádzajú i rovnako výtvarne riešené plastiky muzikantov.

Záver

Ľudová kultúra baníkov bola mnohvrstvomá. Odrážala sa v nej ich ťažká práca v podzemí, izolovaná od vonkajšieho sveta, ktorá bola v protiklade s ich nádherným domovom. Banícka krajina poskytovala unikátne prírodné scenérie, pre baníkov však bola skôr obrazom „na pozadí“, po ktorom túžili, ktorý milovali, ale s ktorým sa denne, pri zostupovaní do podzemia, museli lúčiť.

V baníckom ľudovom umení objavujeme emócie, ktoré ovplyvňoval najmä strach o zdravie i život. Baníci sa každý deň pred sfáraním odovzdávali do božích rúk a silný náboženský prvok nachádzame aj v ich umeleckých dielach. Baníkom v tvorbe pomáhala vynaliezavosť, tej sa tiež

naučili v bani, kde si museli poradiť sami a len z toho, čo mali po ruke. Pracovné prostredie ovplyvnilo výber materiálu, ktorým sa stalo všadeprítomné drevo a minerály. V ich kultúre tiež pozorujeme boj o živobytie, najmä v chorobe alebo po úraze, keď sa nedalo fárať, ale každá banícka rodina žila z jedného platu. Preto sa umelecká tvorba stávala doplnkovým zamestnaním a niekedy aj hlavným zdrojom obživy.

Banícke ľudové rezbárstvo považujeme za klenot ľudového výtvarného umenia. Baníci vytvorili za posledné dve storočia množstvo diel, ktorých spoločným prvkom sa stala postava adorujúceho aušusníka. Aušusnícka tradícia významne ovplyvnila ľudové umenie v lokalite. Aušusníci so sviecami sa objavovali vo forme votívnych plastík v domových nikách, domácich oltárikoch, prícestných kaplnkách, kostoloch, cachovniach alebo vo výklenkoch pri portáloch štólní, s baníckymi nástrojmi v statických i pohyblivých modeloch baní. Ich drobné postavičky sú neprehliadnuteľné v kompozíciách vo fľašiach.

Ozdobou ľudového umenia baníkov sa stali modely architektonických dominánt mesta Banská Štiavnica z dreva, minerálov, machu a papiera. Pečať baníctva objavujeme v betlehemoch a maľovaných salašoch. Tieto zvykoslovné predmety produkovali baníci najmä v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia a sošky aušusníkov v nich dostali čestné miesto pred jasličkami s narodeným Ježiškom. Banícke prvky objavujeme v sakrálnych ľudových olejomaľbách i dekoratívnych predmetoch. V prvom prípade ide o banské budovy, kusy rudy, baníkov i aušusníkov dotvárajúcich výjav so sviätcom, v druhom prípade zdobí hlinené krčahy banícky znak, starý banícky pozdrav „Glück auf!“, aušusníci i vtipné a poučné nápisy.

Ako je pre ľudové umenie typické, väčšina autorov zostáva neznáma a identifikovať sa darí iba malé množstvo ľudových umelcov. Najlepšie poznáme autorov maľovaných salašov, ktoré sa zvyčajne signovali. Autorské značenia nechýbajú na baniach vo fľašiach. Vďaka tomu poznáme meno a životný príbeh najplodnejšieho autora nielen modelov baní, ale aj ostatných druhov baníckeho ľudového umenia – baníka Jozefa Červeňa. Rovnako významným autorom bol vyučený rezbár Ján Šulc. Sú autori, ktorých mená poznáme, ale o ich živote a práci nevieme nič. Prítom nám zanechali pozoruhodné diela, ako napríklad rezbár Štefan Černák. Koncom 20. storočia a v 21. storočí bola rezbárska tradícia v lokalite oživená a aj keď nie v takej mohutnosti ako pred sto rokmi, aj v poslednom desaťročí vzniklo viacero nových a hodnotných diel.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BUZALKA, Štefan (1973). Učebná dielňa na výrobu detských hračiek v Piargu. In: *Slovenský národopis*, roč. 21, č. 3, s. 413-429.
- DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta (2013). Minulosť a súčasnosť aušusníckej tradície. In: *Etnologické rozpravy*, roč. 20, č. 1-2, s. 120-137.
- DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta (2013). *Nezabudnutí aušusníci*. Banská Štiavnica : s. n., 80 s.
- DENKOVÁ, Zuzana (2014). Doplnkové zamestnania baníkov v časoch stagnácie baníctva (s akcentom na rezbársku produkciu). In: GÉCZYOVÁ, Iveta (zost.): *Domáca výroba a doplnkové zamestnania v kultúrno-spoločenských súvislostiach (vo vzťahu k múzejným zbierkam)*. *Etnológ a múzeum XVIII.*, s. 78-91. ISBN 978-80-971880-0-9.
- DENKOVÁ, Zuzana (2015). Aušusníci na prahu 21. storočia (premeny významného fenoménu baníckej kultúry). In: HARVAN, Daniel (zost.): *Zborník prednášok z 13. Erbe sympózia*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, s. 146-156. ISBN 978-80-89304-17-2.

- JUHÁSZ, Ilona L. (2005). Permoník (banský duch a banský škriatok v poverových predstavách gemerskej baníckej obce Rudná). In: *Acta Ethnologica Danubiana*, 5, s. 77-93.
- KLEMENTIS, Eugen (1961). Štiavnický rezbár Jozef Červeň. In: *Sborník Slovenského národného múzea*, roč. 55, s. 93-98.
- LICHNEROVÁ, Rút (1989). Vkladačky vo fľaši v zbierkach Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 14, s. 131-146.
- LICHNEROVÁ, Rút (1993). Banícke ľudové umenie v zbierkach Slovenského banského múzea. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 16, s. 203-208.
- LOVÁSOVÁ, Eva (1995). Rezbár Ján Šulc z Banskej Štiavnice. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 17, s. 147-161.
- LOVÁSOVÁ, Eva (1997). Rezbár Štefan Pivarčí z Banskej Štiavnice. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 18, s. 197-209.
- LOVÁSOVÁ, Eva (2003). Baňa vo fľaši z roku 1762 v zbierkach Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, roč. 19, s. 129-133.
- LOVÁSOVÁ, Eva (2003). *Drevené vyrezávané betlehemy z Banskej Štiavnice*. Szeged : s. n., 50 s.
- FITZ, Otto – HUBER, Peter (1995). *Bergmännische Geduldfaschen*. Wien : s. n., 1995. ISBN 978-3900359621
- PLICKOVÁ, Ester (1973). Motívy baníckej práce vo výtvarnom prejave baníkov (Montánna oblasť Banskej Štiavnice). In: *Slovenský národopis*, roč. 21, č. 1, s. 3-22.
- PLICKOVÁ, Ester (1978). Maľované salaše – špecifický prejav ľudovej maliarskej tvorby v severnom Hont. In: *Slovenský národopis*, roč. 26, č. 3, s. 452-469.
- PLICKOVÁ, Ester (1988). Baníctvo. In: BOTÍK, Ján (zost.). *Hont*. Banská Bystrica : Osveta, s. 119-137.
- RAMMINGER, Johann (2007). Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Lateinischen von Petrarca bis 1700. *Neulatein*. [Online] 2007. [Dátum: 5. marec 2013.] www.neulatein.de/words/2/009750.htm.
- TREPKOVÁ, Zuzana (1970). Rezbárska dielňa v Piargu. In: *Vlastivedný časopis*, roč. 19, č. 4, s. 186-189.
- TREPKOVÁ, Zuzana (1971). Učebná dielňa na spracovanie dreva v Banskej Štiavnici. *Vlastivedný časopis*, roč. 20, č. 4, s. 28-31.